

להבנתו ולמודו של ספר קהלת

"ר' שמעון בן מנסייה אומר : קהלת אינה מטמאה את הידיים מפני שהיא מחכמתו של שלמה. אמרו לו: וכי לא כתב אלא זו בלבד? - הרי הוא אומר וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף"

(תוספתא ידיים פ"ב).

ספר קהלת מעמיד אותנו בפני בעיה שגרמה כבר למחלוקת בין תנאים, והיא, האם נכתב קהלת ברוח הקודש או שמא חכמתו של שלמה היא? - דעת חכמי ישראל היא שקהלת נכלל בכתבי הקודש, ומסבה זו הוא נכנס לתנ"ך. אבל נראה ש- כבר בזמן התנאים עורר הספר בעיה, היכן כאן רוח הקודש - בספר שכולו עומד בצו- רה בולטת נגד כל דבר מוסכם ומקובל בתורה ובנביאים, ספר שבו נמצאים פסוקים, מהם משתמע חוסר אמונה בשכר ובעונש, חוסר תכלית למציאות, פסימיות ויאוש. כשאנו קוראים : "ראיתי את כל המעשים" "דברתי אני עם לב" "אמרתי אני בלב" וכו' רואים לפנינו חכמת בשר ודם, מבוססת על ניסיונות, על תהיות וחיפוש, ואנו שואלים היכן כאן ההדרכה לאדם, היכן תורת החיים המוחלטת, המבוססת על ההתגלות מגבוה. והקשיא במקומה עומדת כיצד משתלב קהלת באותה מערכת של התגלות והדרכה אלוקית שאנו מוצאים בתנ"ך.

הדברים נעשים חמורים יותר כשאנו מנסים להסביר וללמד ספר זה, התלמיד מרגיש בסתירות הרבות שבו ושהוא סותר ספרים אחרים. ונשאלת השאלה מה אנו רוצים להשיג על ידי למוד זה. אין הכוונה במסגרת זו לנסות ולפתור את כל רזי הספר ומסתוריו, אלא להצביע על דרך בה ניתן להבין את זיקתו של קהלת לתנ"ך ושבאמצעותה ניתן אולי להבין מה רצה קהלת ללמדנו.

אם שונה קהלת מיתר הספרים - שונה הוא רק בשיטה, בדרך בה הוא מגיע למסקנותיו. שלמה המלך ניצב לפנינו כאן בספר לא כדידיה אלא כקהלת, גדולתו היא בכך שהוא נשאר כל הזמן גם "שלמה" דהיינו שלם עם עצמו, ללא פיצול והפרדה בין מה שמתגלה מלמעלה ובין מה שמתגלה מלמטה, בין מה שידוע לו כדידיה, כנביא ה' ובין מה שהוא רואה כקהלת האוסף, ובוחן, בודק, ומנסה. הוא בעל שני סוגים של ידיעות: ידיעת הנביא שאינה ידיעה שכלית אלא מעל השכל ולכן אינה תלויה בניסיון, וידיעת האדם, המגיע למסקנותיו לאחר ניסיונות רבים וטעויות רבות. כשקהלת - האדם, ניצב לפנינו, הוא מדגיש מיד כי לו כל האפשרויות לנסות, הוא איננו מוגבל, הוא מלך "ומה האדם שיבוא אחר המלך", (ב' י"ב) כאדם אין קהלת יכול לבחון ולבדוק אלא מה שתחת השמש בלבד, ואין הוא רואה אלא רק את הדברים הגשמיים, אבל האדם גם בתוך המציאות הגשמית מוכרח לחפש את המשמעות ואת התכלית, או כ-לשונו של קהלת - את היתרון. החיפוש איננו קל כל כך, האדם הרואה. רק בעיניים איננו מוצא תכלית, שכן אין למציאות סוף, היא מבוססת כולה על מחזוריות; על שמש זורחת ושוקעת, על דור הולך ובא, על נחלים שהולכים אל הים והים איננו מלא, ואין כל חדש תחת השמש.

ברם, אין הבעיה העומדת בפני קהלת תיאורטית בלבד. היא שאלה מעשית כואבת ו-מציקה, לשם מה לעמול אם אין מטרה לעמל, או בצורה חמורה יותר, לשם מה להיות אם אין מטרה לחיים "ושנאתי את החיים, כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש" (ב' י"ז) אין העמל יכול להיות מיועד למלא את צרכי הגשמיים של האדם, אם אין מטרה לחיים הגשמיים עצמם, אין הפתרון גם ב-העלמת עין מהבעיה בשכחה עצמית מתוך חיי הוללות, שכן אין האדם מסוגל להפסיק מלחשוב. גם בתוך ההוללות והשמחה הוא חושב ושואל את עצמו "לשמחה מה זאת עושה" (ב', ב') מדוע אני שמח? אין שמחה ללא סיבה או מטרה. אין קהלת האדם רואה בכל המציאות אלא תכלית ומטרה יחסיים מתאימים לזמן ולמקום : עת ללדת ועת למות, עת מלחמה ועת שלום. וכאן מגיעה המסקנה "ראיתי את העניין אשר נתן אלוקים לבני האדם לענות בו. את הכול עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלוקים מראש ועד סוף" (ג', י-יא). כאן ישנה הודאה ברורה : יכולתו השכלית של האדם מוגבלת אין באפשרותו להבין את משמעות הבריאה מראש ועד סוף, זקוק הוא להתגלות האלקית, במקום שאין השכל יכול לענות באה הידיעה מלמעלה, כש"ראיתי" "ואמרתי בלב" לא עונים לשאלה המציקה, באה התשובה "ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו" (ג', י"ב). "ידעתי כי כל אשר יעשה האלוקים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע" (ג', י"ד). הבנתו של האדם מתעלה בדרגתה ע"י הידיעה מגבוה המתוספת אליה. האדם שוב אינו מחפש במבוי סתום, ה"ראיתי" הבאים, כבר אינם מגששים באפילה, ולכן כששוב באה עובדה חסרת פתרון "ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע" (ג', ט"ו) גם המסקנה היא אחרת "אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפט האלוקים כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם" (ג' י"ז) על מה מבוססת מסקנה זו אנו שומעים ממקום אחר "יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלוקים אשר ייראו מלפניו" (ה', י"ב). זהו הלך שבו ללמדנו ספר קהלת. אין האדם יכול להבין את הדבר החשוב לו ביותר, את משמעות חייו ותכליתם, רק מתוך ראייה של מה מתחת לשמש.

לקח חשוב הוא לדורנו, הסבור כי מדע בני אדם המבוסס על "ראיתי את כל המעשים אשר נעשו תחת השמש" ועל "אמרתי אני בלבי" יכול לבוא כתחליף לידיעת כל הידיעות, להבנה הכוללת היורדת מן הכלל אל הפרט, או אף לסתור אותה.

תשובת קהלת היא כי "תחת השמש" ו-"למעלה מן השמש" שני מישורים ושתי רשויות הם - רשות גבוהה והדיוט, וגם ההדיוט כשזוכה - משולחן גבוה הוא זוכה, וחוסר היתרון אשר למטה מן השמש, מתמלא ומתעטר ביתרון שלמעלה מן השמש.

"אמר ר' בנימין בן לוי: בקשו לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהן נוטין לצד מינות... אמרו: כך היה שלמה צריך לומר: 'מה יתרון לאדם שיעמל תחת השמש' (קהלת א' ג'), יכול אף בעמלה של תורה במשמע? חזרו ואמרו: אילו אמר 'בכל עמל' ושתק - היינו אומרים אף בעמלה של תורה במשמע הוא. הא אינו אומר אלא בכל עמלו - בעמל שהוא אינו מועיל, אבל בעמלה של תורה מועיל".

(ויקרא רבה כ"ה א.)

"אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה ומפני מה לא גנזוהו? מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. תחילתו דברי תורה דכתוב: 'מה יתרון בכל עמלו שיעמל תחת השמש' ואמרי דבי רבי ינאי: 'תחת השמש' הוא דאין לו, קודם השמש יש לו. סופו דברי תורה דכתיב: 'סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם' (קהלת י"ב, י"ג) מאי 'כי זה כל האדם' - אמר ר' אלעזר: כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה".

(שבת ל)

בתוך: שמעתיו, 10 תשכ"ו, עמ' 11-12.